

GONDOLATOK NÉMETH LÁSZLÓ ÉS HALÁSZ GÁBOR REGÉNYELMÉLETI ÍRÁSAIRÓL

Az utóbbi évek — immár mennyiségben és minőségben is gyarapodó — Németh László-irodalmának kutatási eredményeiből is kiderült: az életmű számbavételének egyik legösszetettebb feladata a regények tipologizálása. Azon evidencia belátásával, hogy minden hasonló tipológia megközelítő érvényű lehet csupán, Halász Gábor és Németh regényelméleti esszéit vizsgálva eljuthatunk a műfaj XX. századi megújulásának legfőbb tendenciáihoz. Írásaik folyamatában, mozgásában tárják fel a magyar regény útkeresését, olyan kérdésfelvetésekben, melyeknek tükrében napjaink prózafejlődését is szemlélhetjük. (Halász két világháborúval határolt életművénél lényegesen nagyobb távlatú rálátás lehetősége nyílik meg Németh esszéiben, a vizsgálódásba itt beemelt írások alapvetően a század első feléből valók.)

„Az előző nemzedék szellemi öröksége még mindig rendezetlen; eredményeire nincs kellő kilátópontunk. Alig volt magyar írógeneráció, mely ennyi újat kezdett s a hagyománnyal ilyen sokféleképp szakított... A műfajok rég lappangó válsága is most robbant ki, a törekvések zűrzavarába jutottak s ez a zavar azt az írórt is az elmélet terére csábíthatja, akinek egyöntetűbb korokban teoretizálni eszébe sem jut. A kor kozmopolita hajlama Európa felé fordította figyelmünket, azonban kinn sem találtunk kész megoldást.”¹ — írja Németh az *Új nemzedék*-ben kora feladatvállalási kényszeréről.

Természetesen, nem beszélhetünk egységes koncepciójú, kidolgozott elméletről, de írásaikból kibomlik az adott koron túlmutató esztétikai, regénypoétikai rendszer váza. Halász életműve a vallomások hangú portréktól a szélesebb áttekintést adó, szintetizáló igényű tablókat felé tart, de átfogó poétikai megalkotása nem adatott meg neki. Könnyű belátni, hogy a két szemlélet érintkezési pontjait vizsgálva nem hagyhatók figyelmen kívül Németh műhelyvallomásai sem. E sajátos műfaj bekapcsolása az elemzésbe mindig megkérdőjelezhető, de éppen a *Regényírás közben*² és a *Korrektúra után*³ bizonyíthatja, miként nő túl az alkotói vallomás, önértelmezés határain a belőle kifejlő regényelméleti „meditáció”.

Nem könnyíti meg az összevetést az sem, hogy mindkettejük esszéhagyatékán több hangsúlyeltolódás, koncepcióbeli váltás vonul végig. A vizsgálódás középpontjában — Halász írásai közül — a húszas-harmincas években születettek állnak. Regényelméletében ekkor épít a legszélesebb tájékozódásra, ekkor tárja fel a legmélyebb összefüggéseket. A pálya végére elkomorul és be is szűkül a látóhatár, „megtagadott” eszményképei helyébe nem tud igazán meggyőző újat állítani. (Egymást kiegészítő, továbbgondoló esszéinek korszakváltásait Sötér István tanulmányai⁴ ér-

¹ Németh László: Halász Gábor — Új nemzedék. Két nemzedék Bp., 1970. 342. l.

² Németh László: Regényírás közben. Megmentett gondolatok. Bp., 1975. 291. l.

³ Németh László: Korrektúra után, uo. 304. l.

telmezik-értékelik a legárnyaltabban. Itt nem célunk a kérdés részletes elemzése, de az utalás szintjén a későbbiekben is vissza kell térnünk rá.) Ha Németh regény-poétikai szemléletét próbáljuk „kivonni” az életműből, még összetettebb a kép. A regény, különösen pedig a magyar regény programja felrajzolásában (a vizsgált periódusban) a Készlődés- és Tanú-korszak, valamint a negyvenes évek vége, az Iszony utáni időszak a tartópillér. *A mítosz emlőin*⁵ hitvallásának helyét pedig az a sajátosság jelöli ki, hogy a *Kisebbségben* befelé forduló, horizontot szűkítő időszaka is gazdagítani volt képes a regény útkeresését.

A húszas, harmincas évek fordulóján a világra nyitottság, a minél teljesebb európai tájékozódás igénye hívja életre Halász és Németh portréit, regényelméleti eszme-futtatásait. A felfedezés, a rátalálás öröme tükrözik például a Proust-élményből fakadó írások. Németh egyik legfőbb esszéírói vonása nyilatkozik meg már ekkor: a befogadott élmény integrálásának képessége. Későbbi műhelytanulmányai már önnön útkeresésén, tapasztalatán mérik, veszik számba az európai és magyar próza-irodalmat. Itt elsősorban az esszé-szerzőre figyelünk, de éppen az ő életműve példázza, miként szenved csorbát minden analízis kísérlet műfajai merev szétválasztásával.

Ha megkíséreljük csomópontokba gyűjteni írásaik főbb poétikai kérdéseit, a regény (ezen belül a magyar regény) új lehetőségeinek műfaj-történetre építő áttekintése kerül a középpontba, ehhez kapcsolódik az „igazi” realizmus mibenlétének vizsgálata. Tájékozódási pontjaik között számos egybeesést találhatunk. Első helyre kívánkozik — a már említett — nagy nemzedéki élmény, Proust. Halász a hatás össze-tevőit bontja ki *A Proust-élmény nyomában*.⁶ című vallomásos esszéjében. Egyik leg-átfogóbb igényű műve, *Az újabb regényről*⁷ éppen a francia író példájából vonja le a legfontosabb poétikai következtetéseket. A Tanú első számaiban közölt Proust-tanul-mányra⁸ gondolva világossá válik, milyen meghatározó volt Halász és Németh sze-repe abban, hogy minden lehetséges regény-poétika egyik sarkpontjaként értékeljük Proust alkotását. (Gide, Woolf, Joyce, Powys, Thomas Mann nevét említhetjük még a legfőbb „közös felfedezések” sorában.)

Érdekes megvizsgálni azt is, milyen mércével értékelik a műfaj megújulását. A korok változásától nem érintett, „abszolút” mércére gondolva Tolsztoj neve ötlík fel elsőként. Tudjuk, Németh számára *a regény, a realizmus, az epikai totalitás* és Tolsztoj kölcsönösen felidéznek egymást. „Nincs olyan írása az epikai formákról, amelyben ne Homérosz és Tolsztoj lenne a viszonyítás kulcsa. Ennél sokkal több is, hiszen az életmű egészen átsugárzik a világukból fakadó teljesség-, tökéletességvágy. A mindezt legtömörebben megfogalmazó sorokat idézve: „Vannak hatalmas termé-szetek, kik mint az istenek eleve mindent tudnak, s épp ezért nyugodt gyönyörrel me-rülnek el a részletekben. Ilyen volt Tolsztoj, ilyen volt Homérosz. Ezek az igazi epikusok.”⁹ Halász Gábor műfaj-történeti eszme-futtatásaiban is koroktól független ki-emelésben szerepel Tolsztoj. Az „epikus nyugalom”, „a realizmus titka” megjelölésekhez tartozó poétikai fogalomkör egybecsengeni látszik Németh Tolsztoj-epika képével. A Háború és béke lélekrajza, alakteremtése például vissza-visszatérő „hi-vatkozási alap” Halász írásaiban, így Powys világát bemutató, *A regény feltámadása*¹⁰

⁴ Sötér István: Halász Gábor (1945). Halász Gábor: Az értelem keresése (1938). Gyűrűk. Bp., 1980.

⁵ Németh László: A mítosz emlőin. Kiadatlan tanulmányok. 1. Bp., 1968.

⁶ Halász Gábor: A Proust-élmény nyomában. Tiltakozó nemzedék Bp., 1981. 866. l.

⁷ Halász Gábor: Az újabb regényről uo. 967. 1.

⁸ Németh László: Proust Tanú. 1932. 1., 2., 3. sz. Európai utas. Bp. 1972.

⁹ Németh László. Regényírás közben. 293. l.

¹⁰ Halász Gábor: A regény feltámadása, i. m. 846. l.

című esszéjében is. (Itt kell megjegyezni, hogy a Tolsztoj-epika örök eszmény volta az első korszak nagyívű alkotásaiba épül be hitelesen, a pálya végén már Balzac realizmusával egy sorba húzza le a beszűkített szemlélet.)

Regénytörténeti iv, tipologizálási kísérletek

Az érintkezési pontok felvázolása után a két regénypoétikai szemlélet részletesebb áttekintésében Halász *Az újabb regényről* című tanulmánya műfaj történeti rajzára, a Német-írások közül pedig a *Regényírás közben* vallomására és a *Korrektúra után* Regény vagy alagút című fejezetére építhetünk elsősorban.

Korunk műformáinak előképét kutatva mindketten a XVII—XVIII. századi regényhez jutnak el. Halász Gábot idézve: „Így a mai regény közelebb áll XVII—XVIII. századi őséhez, mint múlt századbéli elődjéhez, amelynek pedig közvetlen folytatója.”¹¹ Nyilvánvaló az egybecsengés a *Regény vagy alagút* visszatekintésével: „A modern regény az elbeszélésből nőtt ki; a Don Quijote, Gulliver, Robinson voltaképp még elbeszélés, a XVIII. század híres regényein ... még érezhető az elbeszélés jellege.”¹² A címbeli „alagút” metafora szemlélteti az „elbeszélés-jelleg”-hez tartozó képzetkört. „A főhős megy, vándorol, s folyton új élmény-rétegbe fúrja tudatát, így támad az alagút, ...”¹³ írja az Égető Eszter korrektúrája benyomásától indítva.

Az östípussal történő összekapcsolásban Halász koncepciójában a „romaneszk elem” sajátos továbbélése a kulcs: „A romaneszk ma a pszichológiából nő ki, a lélektani játék lépten-nyomon eseménybe, a gondolat és érzésprocesszusok lesznek drámaivá, a lelki állapotok oldódnak fel filmszerű képekben.”¹⁴ Különösen érzékletesen szemlélteti a „vándorregény” újjáéledését Joyce Ulysses-e és Virginia Woolf Mrs. Dalloway-ja képeivel. Ha bomlásról lehet beszélni, csak a XIX. század öröksége felől közelítve foglалható össze a felrajzolt regénytörténeti ív. A teóriaalkotás sürgető kényszerének mindenkori velejárója, az egyszerűsítés veszélye (és annak vállalása) tükröződik a műfaj történetéből kibomló — szűkebb értelemben vett — tipológiában is. A kalandsort lineárisan felfűző, a világot panorámaként láttató művek a „történetregény” csoportjába kerülnek, a XIX. századi regény meghatározó típusának pedig a „jellemregény” elnevezést adja Halász.¹⁵ (Ezen besorolás árnyalásbeli hiányosságai leginkább a XIX. századi regényt „sűjtják”, hiszen alapvető tipológiai eltérések mosódnak el Balzac, Stendhal, Dosztojevszkij, Zola, Flaubert, Hardy ábrázolásmódjának összekapcsolásával.)

A *Korrektúra után* — amint láttuk — a műfaj kiindulópontját az „elbeszélés”-sel jelöli, „a XIX. századi regény” gyűjtőfogalma pedig a „kinőt” elbeszélést különíti el: „Én első, nyomtatásban meg sem jelent regényemet az Akasztófavirág-ot még a XIX. század megszokott formájában írtam, úgy ahogy Móricz vagy a fiatal Kodolányi, az Emberi színjáték-ban azonban áttértem az elbeszélés-szerű regény írására.”¹⁶ A XX. századi, teoretizálásba sodródott magyar prózaíró az a kérdés foglalkoztatja leginkább, miként egyeztethető össze a „közlésvágy” és a „formai igény”, lehetséges-e a műfaj „megnemesítése” a redukálás, „fogyókúra” nélkül.¹⁷ Ezen a ponton már a műhelyvallomással érintkezik Németh tipizálása, túlmutatva önnön határain.) Éppen

¹¹ Halász Gábor: *Az újabb regényről*, i. m. 969. l.

¹² Németh László: *Korrektúra után*, 306. l.

¹³ Uo.

¹⁴ Halász Gábor: i. m. 969. l.

¹⁵ Uo. 969—970. l.

¹⁶ Németh László: i. m. 307. l.

¹⁷ Uo.

legtökéletesebb regényei példázzák, hogy a tudatcentrikusság, zártság és a totalitás igénye nem zárják ki egymást, a teljességet a mélység dimenziójában bontja ki az Iszony-ban és a Gyász-ban.

A *Regényírás közben* tipologizálásában nem a regénytechnikai megközelítés, hanem az írói alkat és az epikai forma küzdelme szolgál alapul. A nagyon is szubjektív meditációnak tűnő fejezet sűrítetten tartalmazza Németh regényformáinak legtöbb kérdést felvető végiggondolását. Kiindulópontja a nagyepika — XX. században csorbát szenvedő — nyugalma, distanciája és a személyesség, az „üdvösségügy” beemelésének dilemmája. (Nem igényel hosszas bizonyítást, hogy ez az ambivalenciaként megélt probléma is többet jellemez a XX. századi prózából Németh alkotói világánál.) „Tolsztoj, az öreg inkább az elhatalmasodó üdvösségügy regénybontó hajlamára példa.”¹⁸ — egyetlen mondatban megfogalmazva mindaz a kétely, amely a Gyász és az Iszony kivételével minden regénye esztétikai értékelésében felmerülhet. A vallo-más szerint az alkatból fakadó késztetés keresett formát az „én” belső ügyéhez. A „tragédia” és a „legenda” elkülönítésének gyökere az írói szándék: „A tragédia: hogy zsákutcában vagyok, körülfogattam, vívódnom kell. A legenda: hogy győztem, vagy mondjuk: győzni lehet, íme a győzelem ormai, a szentség harmóniája.”¹⁹ A legendához sorolt Emberi színjáték-on (és a készülő Égető Eszter-en) kívül minden regényét „burkolt tragédia”-nak nevezi 1948-ban. A Gyász, a Bűn, az Iszony, az Utolsó kísérlet egy csoportba vonása is mutatja, hogy ezúttal nem az ábrázolásmód került az önértelmezés mérlegére. Az alkotói elképzelés és a megvalósult mű kérdésén túllépve, regényei legmélyebb rétegébe világít be ez a meditáció. A tragikum esztétikai minősége kerül a középpontba, amely műveiben az antropologikumban megtestesülő minőség belső és külvilággal folytatott küzdelméből születik, és öntörvényű útján életre hívja a műformát. Minden alkotói vallomástól függetlenül — ma már láthatjuk, akkor hozott létre magával sodró erejű, az epikába igen ritka homogenitású műalkotást, amikor az üdvösségügytől, győzni akarástól motivált írói magatartáson úrrá lett a tragikum vállalása, amelyet így definiált: „Mert a tragikum nem azt mondja: ügyis elbukom, hanem azt mondja, ha el is kell buknom.”²⁰

Az utalás szintjén, röviden indokolt kitérnünk itt a Németh-kutatások legújabb regénytípológiai eredményeire, mégpedig azokra, melyeknek koncepciója Halász és Németh poétikájáig vezethető vissza. Grezsa Ferenc „monódiá”-nak, illetve „körkép”-nek nevezi a két alaptípust.²¹ A regényírói életmű egészét rálátással elemző munka lévén csak az egyszerűsítés vállalásával lehet megfeleltetni csoportosítását a műhelyvallomásbelivel. A zártabb „monódiá”-nak a „tragédia”, a „körkép”-nek pedig a „legenda” felelhet meg. Grezsa Ferenc tipológiai áttekintésének legfőbb erénye a merev elhatárolások kiküszöbölése. A *Németh László-pör Regényíró, regényvilág* fejezetében sem a „tudatregény”, „fejlődésregény”²² besorolás Sándor Iván legfőbb tipológiai eredménye. Eszmefuttatása középpontjába olyan kérdést állított, amelyet az eddigi irodalom nem kapcsolt közvetlenül poétikai tényezőhöz: az „elvegyülés lehetősége”, „az emberidegenség és állandó feloldási kísérletei” regényvilágot, műfajt meghatározó voltát kiemelve a kutatás további lehetőségeit is jelezte. A megközelítés új útjait járó Kulcsár Szabó Ernő Németh regényeinek alapvető poétikai egylé-

¹⁸ Németh László: *Regényírás közben*, 299. 1.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo. 300. 1.

²¹ Grezsa Ferenc: *Németh László vásárhelyi korszaka*. Bp., 1979.

²² Sándor Iván: *A Németh László-pör*. Bp., 1986.

nyegűségét emeli ki a személyiségkép és epikaiság összefüggésének módosulásokat is pontosan jelző vizsgálatában.²³

Az „igazi”, „művészi” realizmusról, a magyar regény útjáról

Az asszimilálásra kész tájékozódás, a műfaj történet csomópontjainak kijelölése, a tipologizálási kísérlet — mindez a XX. századi regény minél pontosabb leírását, mérlegre vételét szolgálta Németh és Halász esszéiben. A „magasabbrendű”, „művészi” realizmus mibenlétének felmutatásában — amint láttuk — a húszas, harmincas évek fordulóján az egybecsengés dominál. A magyar regény programja hozza a felszínre már ekkor is a legtöbb eltérést.

Szintézisben tükrözi ezt Halász esszéirői pályájának értékelése az *Új nemzedék*-ben. A regénypoétikai koncepciót összegző rész alapja elsősorban a két 29-ben íródott tanulmány, *Az újabb regényről* és *A magyar regény problémája*²⁴. Azt a gondolatmenetet ragadja ki Németh — saját tételezésével teljesen egybeolvasztva —, amely a naturalista regény örökségét állítja szembe az új műformákkal. „A múlt század regényeiben a környezet a végzet. ... a regénynek még a pszichológiája is szociológiai.” A XX. századi változás legnagyobb alkotásaiban a „...regény társadalma nem másolt, regénybe átültetett élet, hanem bő megfigyelésekből szabadon költött autonóm világ...”²⁵ — fogalmazza újra Halász téziséit. Halász terminológiájában az „átköltőiesítés”, „átlényegítés” a kulcsszó a „művészi” realizmus definiálásában. *Az újabb regényről* a változásokat leginkább reprezentáló Proust-művet veti össze Balzac módszerével: „Balzacnál társadalmi típusok öltének egyéni alakot; mint olvadó ólomból a figurák, úgy válnak ki a párizsi vagy vidéki társaság masszájából az emberei. A szociális körülmények az indíték, Rastignac vagy Goriot apó sorsa az eredmény. Proustnál a társaság dekoratív jellegű keret, Marcel, a főhős életének értelmet, hangsúlyt, szint ad, de nem teremti, nem causa, hanem ratio... Szüksége van rá, mint hálnak a vízre; de ki állítaná, hogy a hal a víz produktuma?”²⁶ Az összehasonlítás nem érték-hierarchia felállítását célozza, de nyilvánvaló az új formákhoz való vonzódás az elegáns, szellemes megfogalmazásban. (Ide kívánczik — a már érintett — koncepcióváltás érzékeltetése. A 41-ben keletkezett *Balzac példája* lényegét felidézve „A realizmus ott kezdődik, ahol a társadalom lesz a regényhős, sorsok formálója, kalandok termelője, képzeteknek és kutatásnak egyformán ösztönzője.”²⁷ Az a Halász Gábor jelöl ki így utat, aki tizenkét évvel korábban *A Buddenbrook ház-zal* és a *Varázshegy-gyel* példázva a „társadalomábrázolás”-ból a „társadalomteremtés” felé vezető fejlődést láttatja.²⁸)

Németh Proust-tanulmánya Halász „eredeti” koncepciójára rímel: „Érdekes Proustot a realista írókkal összehasonlítani. Ami ott morfológia, nála élettan. Azok az alaki jegyeket sorakoztatják, Proust a dolgok élettani hatását... Azoknak egy társaság:

²³ Kulcsár Szabó Ernő: *Mű — Identitás — Szerep — Személyiségkép és epikai intenció a Tanú utáni Németh László regényeiben.* (Kandidátusi értekezés. Kézirat). Kulcsár Szabó Ernő: *Személyiségkép és epikaiság.* (A poétikai módosulások természete. N. L. 1945 utáni regényeiben). Alföld, 1985. 6. sz.

²⁴ Halász Gábor: i. m. 948. l.

²⁵ Németh László: Halász Gábor 345. l.

²⁶ Halász Gábor: i. m. 972. l.

²⁷ Halász Gábor: *Balzac példája*, i. m. 566. l.

²⁸ Halász Gábor: *Az újabb regényről*, i. m. 974. l.

egy csomó ember, Proustnak a szoba atmoszférája ... Ha a realisták kórboncnokokra emlékeztetnek, ... Proust a klinikushoz hasonlít, aki bonctanilag nem szemléltető jelkekből az egész szervezet életére következtet.”²⁹ Némethnél az öntörvényű művilág *teremtés* volta megőrződik vezérgondolatként a *Regényírás közben* idejére is. Az igazi műalkotás első számú definitív jegye lesz a „lélekkeremtés”.

Az európai „új, igazi” realizmus a XIX. század szociológiai, pragmatikus szellemű formáinak bomlásából születik régebbi elődökhöz visszanyúlva — összegezhető a két szemlélet lényege. Felmerül a kérdés, miként méretik meg a „kozmozopolita hajlamú” korban a magyar próza. *A magyar regény problémájában* szűkebb körben mozogva, a *Regényeink társadalmi szemléletében*³⁰ pedig már kultúrtörténeti, eszméletörténeti áttekintésbe ágyazva ad értékelést Halász Gábor. (A kultúrtörténeti sajátosságok és a műfaj sorsa összefüggésének több, továbbgondolásra váró mozzanatát emeli ki.) Prózánk fáziskésésének mibenlétét vizsgálva a genre-szerűséghez jut el. A kulcsmondat: „Az igazi magyar regénynek a genre elleni reakcióból, a valóságra ébredésből kellett volna megszületnie. Programok hirdették is az új irányzódást, az eredmények elmaradtak.”³¹ Az „igazi” jelzőhöz itt a műfaj örök típusának nevezett lélektani regény kapcsolódik. A Jókai—Mikszáth—Móricz ív áttekintése azzal a következtetéssel jár, hogy csupán a „probléma-érdeklődés” mélyült, az ábrázolásmód eszköztára nem gazdagodott. A gondolat találó, kíméletlen ítéletű képben: „A magyar vidéki regény az oblomovizmus rajza, de Oblomov nélkül.”³² Halász a lélektani ságot, a teljesség-ideált kéri számon a közelmúltbeli és kortárs próbálkozásokon, és csupán a Halálfiat-t emeli ki mint a magyar lélektani regény megteremtésére tett, követőkre nem találó kísérletet. Németh szemében is örök mérce az egyénítés, a lélekkeremtés, de — hasznosságát is érzékeltetve — végletesnek minősíti a bírálatot: „Ő nemcsak hasonlót, hanem azonoson kíván. Az egyéni és nemzeti módosulásban nem ismeri fel a rokon-típust, kultúránknak csak magyar, máshová át nem plántálható, másról föl nem fedezhető elemeit parlaginak, fölöslegesnek tartja.”³³

Halász kritikáinak értékelésében is megnyilatkozik tehát a Készülődés- és a Tanú-évek irodalomszemlélete: az európai törekvések befogadására kész, de a nemzedéket a kelet-európai, nemzeti sajátosságoktól meghatározott feladatokra felkészítő szerep. Az „ironikus, játékos fölény”-t az új regény egyik fő jegyeként látta Halász, a magyar prózafejlődésről szólva kimutatja hiányát. Némethre is mélyen hat a nyugati regény intellektuális felszabadultsága, de már a harmincas évek elejének ars poeticája szerint is azt az irányt keresi, amelynek mindezt szolgálatába állíthatná. (Esztétikai szemlélete újjáteremtése idején, negyvennyolcban visszaköszön a gondolat, immár a „harmadik” nemzedék tapasztalatain mérve, változott tartalmat nyerve: „Ennek a nemzedéknek az újdonsága az volt, hogy a homo ludens, Pirandello és Huizinga művészetét magyar nyelven is megszólaltatta. Tulajdonképpen József Attilával kezdődik ez a hang. Ő szerencsésen kapcsolta össze az új játékosságot a mi nemzedékünk apostolkodó komolyságával. Ez az irány Európában több maradandó remekművet adott, s ad ma is. A mi benyomásunk mégis az volt, hogy ideje lesz, főleg nálunk, ezzel a játékban megnőtt művészi tudással megint a valóság felé fordulni.”³⁴)

²⁹ Németh László: Proust, 332—333. l.

³⁰ Halász Gábor: *Regényeink társadalmi szemlélete*, i. m. 984. l.

³¹ Halász Gábor: *A magyar regény problémája* i. m. 948. l.

³² Halász Gábor: *Regényeink társadalmi szemlélete*, i. m. 993. l.

³³ Németh László: Halász Gábor, 347. l.

³⁴ Németh László: *Regényírás közben*, 294. l.

A műfaj sorsának, jövőjének kutatása jól tükrözi a magyar kultúra, irodalom — különösen a két világháború között felerősödő — ambivalencia-tudatát. Ez kerül felszínre kettejük mítosz-értelmezésében is. Halász „a regény feltámadása”-ként üdvözli Powys művét³⁵, mert utat talált az epika „átköltőiesítésé”-hez, mégpedig a mítoszi sugallat forrás szerepének felismerésével: „Ebben van mesterfogásainak végső értelme; venni a kis várost mindennapi képével és mitológiai szörnyet formálni belőle, egyszerre elfogadtatva velünk mind a kettőt. Homérosz sem dolgozott másképp harcosaival és isteneivel. A legnagyobb újítás talán vissza-visszatérni az ősi elemekhez.”³⁶ A mítosz ihlető erő, az örök lényeg megragadásának esélye Halász értelmezésében, az öncélú technikai bravúrokon segíti túl a regényt, hitelesíti az „átlényegítés”-t.

Az őskép átsugárzása mint regényépítő tényező már a pálya kezdetén meghatározója Németh műveinek. *A mítosz emlőin* — ahogy az alcím is tükrözi — valóban ars poetica érvényű megszólaltatása a teljesség gondolatának. Felszínre hozza azt a mozzanatot, amellyel túllép Halász eszmefuttatásán; példát keresve-mutatva a kelet-európaiságból fakadó sajátosságot tudatosítja itt is: „Már nyugati mestereinken is feltűnt, hogy a „naturalizmus” elleni lázadásukban csak a kisebbek választották útul az intellektuális játékosságot; a nagyobbak Proust, Powys, az Ulysses-ben Joyce: inkább a mítosz sugalmazottjai. S mennyivel inkább így kell lennie keleten, ahol a magasrendű törekeny szellemi és formai játék minden feltétele hiányzik — a fönmaradt népköltészetben és a nyersen tagolt társadalomban azonban a mítosz eleven erői hajtának. Kelet legnagyobb irodalma, az orosz ilyen regénymítoszokat adott a Háború és békében vagy a Karamazovokban!”³⁷ Amint már utaltunk rá, elszigetelő, szűkítő szemléletű éveiben is új lehetőségeket tár fel a magyar regény útkeresésében. (Halász Gábor és Németh felismerésének távlatairól győzhet meg bennünket az utóbbi évtizedek számos nagy alkotása, amelyek éppen a mítosz beemeléssel váltak egyetemes érvényű, evidenciaként ható műalkotássá.)

Az epikai hitel, az új realizmus mibenlétén medítálva a *Regényírás közben* önnön tapasztalatait összegezve és a tájékozódási pontokat is bevonva „külső” és „belső” réteget különít el a műalkotásban: „Ez a kettősség ott van, szinte gépiessé válna már, az Iliász-ban is. Az alakok mögött ott áll mindig az Isten, aki hajtja őket, az emberek epizódokra tördelt világa mögött a világ erőinek örök egyensúlya.”³⁸ A két réteg (a világ „színe” és „szerkezete”) kapcsolódásán áll a mű hitele, érvénye. A kohézió, a belső kör kisugárzása megteremtésének egyik forrását tárja fel *A mítosz emlőin* vallo-mása: „A teljesség persze gonosz hangzású szó: az alaktalan is lehet „totális” a maga módján. A mítosz azonban arányrend is: kompozíció a legnagyobb anyagban s nemcsak a teljességhez szoktat hozzá, de az arányokban való ítélkezéshez is, ami az alkotás legleleke.”³⁹ Többek között ebből a hitvallásból születhetett meg naturalizmus és intellektuális játék, kelet-európaiság és nyugati törekvések végletein felülemelkedve, önnön útmutató célzatú, gyakran szűkítő-korlátozó teóriáit is legyőzve két legtökéletesebb regénye, a Gyász és az Iszony. Többi művében — különböző mértékben és módon — a két réteg finom egyesúlya szenved csorbát. (A totalitás és tudatcentrikuság mítikus dimenziót nyerő, Némethéhez hasonlítható egységével sokáig adós maradt a magyar próza. Szilágyi István Kő hull apadó kútba című nagyregénye jelzi az út öntörvényű eszközökkel történő folytatásának lehetőségeit.)

³⁵ Halász Gábor: *A regény feltámadása*, i. m. 846. l.

³⁶ Uo. 852. l.

³⁷ Németh László: *A mítosz emlőin* 597. l.

³⁸ Németh László: *Regényírás közben*, 295. l.

³⁹ Németh László: *A mítosz emlőin* 596. l.

Halász Gábor és Németh regényelméleti írásaihoz gondolatokat fűzve meg sem kísérelhetjük a koncepciók teljes kifejtését. Az egyes részkérdések további feltárássra várnak. A cél csupán az volt, hogy a század első felének hatalmas távlatú tájékozódását, teóriák gyors születésében önkorrekciókban gazdag korszakát vizsgálva érzékeltesük, miként vetődött fel máig ható érvénnyel a regény, a magyar regény számos meghatározó kérdése.

Marton Mária

Mária Marton

GEDANKEN ÜBER DIE ROMANTHEORETISCHEN SCHRIFTEN
VON LÁSZLÓ NÉMETH UND GÁBOR HALÁSZ

Die Verfasserin vergleicht einerseits die romantheoretischen Konzeptionen von László Németh und Gábor Halász, und zieht inzwischen sowohl von den Gemeinsamkeiten als auch von den Unterschieden wichtige Folgerungen ab; andererseits untersucht sie die Entwicklung der romantheoretischen Auffassungen von Németh und Halász voneinander getrennt. Diese fügt sie in das Ganze ihrer theoretischen Schaffung. Bei László Németh blickt sie noch auf das Problem des theoretischen und schriftstellerischen Verhältnissen hinaus.